

GÓZSY ZOLTÁN

történész

Pécsi Tudományegyetem, Történettudományi Intézet,

Újkortörténeti Tanszék

gozsy.zoltan@pte.hu

EGYETEMALAPÍTÁSI TERV PÉCSÉN KLIMO GYÖRGY PÜSPÖK IDEJÉN*

Klimo György pécsi püspök céljainak fontos szegmense volt a papság képzési színvonalának fejlesztése. E célkitűzések természetes módon változtak, bővültek az évek során, újabb és újabb elképzeléseket fedezhettünk fel a püspök tevékenységében. Klimó olyan erős oktatási intézményt akart létrehozni, amely alapját képezheti egy teológiai fakultásnak, amelyre majd felépítheti a pécsi egyetemet, ugyanakkor a regionális művelődés és kultúra fundamentumává válhat. A püspök koncepciójában ezek komplex struktúráként jelentkeztek: az egyetem létrehozásával a püspökség, sőt a püspöki város hírnevét is gazdagítani akarta, továbbá a klérus tudományos színvonalát és felkészültségét is emelni szándékozta. A tanulmány ezeket a folyamatokat és a mögöttük meglévő cselekvési kereteket tárja fel, és arra is keresi a választ: vajon Klimó milyen intézményt kívánt 1769-ben felállítani Pécsen?

Kulcsszavak: Klimó György, pécsi püspök, oktatási terv, egyetemalapítási terv

PLANS FOR ESTABLISHING A UNIVERSITY AT THE TIME OF BISHOP GYÖRGY KLIMO. One of the most important goals of Bishop György Klimó of Pécs was to improve the education of his diocese's clergy. This objective was subject to change and development through his years as bishop: from time to time one can identify many new elements in his educational plans. Klimó intended to establish a strong educational institution, which, besides serving as a preparatory school for the faculty of theology, he planned to build a university on, and which, in the same time, could become a fundament of regional education and culture. These components appeared as a complex structure in his concept: with the establishment of the university he wanted to enhance the reputation of his diocese and his see, while he also aimed to improve the scholarship of the clergy. In this paper I show the process of the new school's establishment, while I also attempt to find answer to the question that what kind of institution did Klimó exactly want to create in 1769 in Pécs.

Keywords: György Klimó, bishop of Pécs, educational plan, plans for establishing a university

* Jelen tanulmány a Bolyai János Kutatás Ösztöndíj (BO/01080/16/2) támogatásával készült.

Beérkezett: 2020.01.15.

Közlésre elfogadva: 2020.05.22.

Copyright GERUNDIUM

I. Kutatási előzmények

A pécsi egyetem méltó módon emlékezett meg az Universitas alapításának 650. évfordulójáról.¹ Ennek nyitányaként jelent meg gazdag illusztrációs anyaggal 2011-ben „A pécsi felsőoktatás évszázadai” című kötet. A különböző rendezvények mellett rangos nemzetközi konferencián tekintették át a pécsi felsőoktatási intézmény történetét, vele párhuzamosan a közép-európai felsőoktatás évszázadokon átívelő történetét.² Ahogy a konferencia, és így az előadások írásos anyagaiból készült, 2017-ben megjelent kötet tematikájából is látszik, a 18. századi pécsi felsőfokú oktatás kevéssé került be a vizsgálat fókuszába, a középkori és modern kori események közötti korszakot csupán vázlatosan ismertetik.³ Ezt első pillanatra akár furcsállhatnánk is, hiszen jelentős teljesítményű, nagy tekintélynek örvendő papnevelde működött ekkor Baranya vármegye székhelyén, továbbá viszonylag ismert tény, hogy Klimó György püspök az 1760-as évek végén tervbe vette egy felsőoktatási intézmény felállítását Pécsen. Hogy mindezek ellenére háttérbe szorult az ünneplés alkalmával Klimó törekvése, annak több oka is van. Jelen tanulmányban két jelentősebb szempontot említek: egyrészt a kutatástörténeti szálát, másrészt a források mennyiségi helyzetét. A kutatástörténeti szál három szegmensét fejtem fel. Elsőként arra kell felhívni a figyelmet, hogy az egyetemalapítás gondolata mögött meghúzódó folyamatok, leginkább a pécsi papi szeminárium 18. századi történetének szisztematikus kutatása még nem történt meg. Bár a kiváló kutató, Szentkirályi István 1910 és 1914 között több cikket is publikált pécsi lapokban, melyekben számos forrás kiemelt pontjai által prezentálta a papképzés fontosabb eseményeit, szakaszait,⁴ ám nem került sor az intézmény történetének összefoglalására.⁵ A szeminárium fejlődésének, kiépülésének ismerete nélkül nem érthető pontosan Klimó püspök egyetemala-

¹ A megemlékezéstől bővebben éppen a *Gerundium* lapjain készült beszámoló: MOLNÁR Dávid, „Gondolatok a Pécsi Tudományegyetem jubileuma kapcsán”, *Gerundium* 9, 2. sz. (2018), 193–201.

² *University and Universality – the Place and Role of the University of Pécs in Europe from the Middle Ages to Present Day (Egyetem és egyetemesség – a pécsi egyetem helye és szerepe Európában a középkortól napjainkig)* című konferencia, amely 2017. október 12–13. között zajlott az Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont, az Egyetemi Levéltár és a PTE Bölcsészettudományi Kar Történettudományi Intézetének Közép- és Koraiújkori Történeti Tanszéke szervezésében.

³ Vö, SZÖGI László, „A pécsi felsőoktatás évszázadai. Szerkesztette Fedeles Tamás, Lengvári István, Pohánka Éva, Polyák Petra. Pécs, [é. n.]”, *Gerundium* 7, 1–2. sz. (2016): 245–250, 247.

⁴ SZENTKIRÁLYI István, „A pécsi szeminárium első éveiből”, in *Pécs-Baranyamegyei Múzeum Egyesület Értesítője III* (Pécs: Táizs, 1910), 112–120; SZENTKIRÁLYI István, „A pécsi szeminárium első évtizedeiből (1740–1750)”, *Dunántúl*, 1913. okt. 12., 3.; SZENTKIRÁLYI István, „A pécsi szeminárium első évtizedeiből (1740–1750)”, *Dunántúl*, 1913. okt. 26., 4.; SZENTKIRÁLYI István, „A pécsi szeminárium múltjából (1740–1750)”, *Dunántúl*, 1913. nov. 1., 4–5.; SZENTKIRÁLYI István, „A pécsi szeminárium múltjából (1760–1770)”, in *Pécs-Baranyamegyei Múzeum Egyesület Értesítője VIII/1* (Pécs: Weszely–Horváth, 1914), 36–39.

⁵ Szentkirályiról összefoglalóan: POHÁNKA Éva, „Szentkirályi István élete és munkássága a hagyatéka tükrében”, in *Egyházi arccék a pécsi egyházmegye történetéből*, szerk. Fedeles Tamás–Kovács Zoltán–Sümei József (Pécs: Fény Kft, 2009), 225–272.

pítási törekvése. Második pontként a 18. századi egyetemalapítási terv eddigi kutatása kívánczik. E kérdésre mindeddig elsősorban a jogi lyceum története kapcsán, annak egyfajta előzményeként reflektált a szakirodalom. Kopcsányi Károly 1897-ben megjelent *A Pécsi Jogakadémia multja s jelene* című munkájában közel fél oldalon tárgyalta az egyetemalapítást, és két kardinális elemet hangsúlyozott. Az egyik, hogy Baranya vármegye követei „már 1751. évben kívánták, hogy a külföld mintájára hazánkban is több egyetem és akadémia álltassék fel”, ami a követutasítás 28. pontját képezte.⁶ Ezt az állítást a későbbi szakirodalom is átvette,⁷ és a pécsi egyetemalapítás előzményeként értelmezve, mintha „a rendek ezzel a pécsi egyetem újjáalapítására tettek volna kísérletet”.⁸ A kérdéssel kapcsolatban az utóbbi időszakban Nagy János érvelése nyújt kapaszkodót. 2016-ban megjelent tanulmányában mutatott rá, hogy a még Klimó kinevezése előtt megfogalmazott követutasítás nem specifikusan pécsi argumentáció, „hanem inkább egy általánosabb társadalmi szándékot fejez ki: a köznemesség iskolázás és művelődés iránti igényét”, emellett 1751-ben más rendi közösségek is rendelkeztek hasonló követutasítási pontokkal.⁹ Kopcsányi másik megállapítása a pécsi püspök és a káptalan, valamint a Helytartótanács között 1769 első felében lezajlott levélváltásra vonatkozik. Ezek alapján lejegyezte, hogy Klimó egy „főtanoda” felállítását kérelmezte, melyben a hittudományon kívül kánonjogot, egyháztörténetet, bölcsészetet és mennyiségtant oktatnának. Kitért arra, hogy megvizsgálták a felállítandó intézmény fenntartásának lehetőségeit, amelyeket a számítások reálisnak tartottak. Kopcsányi azzal zárta le a történetet, hogy az egyetemalapítás Klimó 1777-es halála miatt nem valósulhatott meg.¹⁰ Szentkirályi ezt a témát két rövidebb, illetve alapos írásában érintette, több tekintetben is részletesebben Kopcsányinál,¹¹ a későbbi szakirodalom azonban valójában Kopcsányi két fókuszpontját ismétli. Ez az eljárás annyiban érthető, hogy a korszak művelődésével legintenzívebben foglalkozó kutatók közül Rajczi Péter a pécsi joglyceum kutatójaként csak érintőlegesen tárgyalta az egyetemalapítást. Ugyanez a helyzet Schmelczér-Pohánka Éva esetében, aki a Klimó-könyvtár történetét állította vizsgálatának középpontjába,

⁶ Az 1751. március 15-i vármegyei közgyűlés végzése: „*Ut in regno isto plures universitates et academiae instituantur, in quibus non tantum studia literarum, verum aliae quaevis artes liberales et scientiae ad normam aliorum regnorum fundentur taliterque juvenus patria ad quaevis publica munia obeunda magis habilitetur.*” Idézi: KOPCSÁNYI Károly, *A Pécsi Jogakadémia multja s jelene*, (Pécs: Pécsi Irodalmi és Könyvnyomdai Részvénytársaság, 1897), 2.

⁷ RAJCZI Péter, „A pécsi püspöki líceum (jogakadémia) története”, in *Tanulmányok a pécsi egyházmegye történetéből 1. kötet*, szerk. Friczy Ádám (Pécs: Pécsi Egyházmegye, 1993), 37.

⁸ NAGY János, „Baranya vármegye követei az 1751. évi országgyűlésen”, „Új könyvtár virul itt, tele rendbe rakott tudománnyal. Fontos, hogy mindent nyitva találj odabent.”, in *Tudomány és kutatás a Klimó Könyvtárban*, szerk. DEZSŐ Krisztina és MOLNÁR Dávid és SCHMELCZER-POHÁNKA Éva, A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai 13 (Pécs: PTE, 2016), 328.

⁹ NAGY, *Baranya...*, 328.

¹⁰ KOPCSÁNYI, *A Pécsi Jogakadémia...*, 3.

¹¹ SZENTKIRÁLYI István, „Klimó György püspök és a pécsi egyetem (A pécsi egyetem jogfolytonosságának kérdéséhez)”, *Dunántúl*, 1911. ápr. 16., 2–3; SZENTKIRÁLYI István, „Klimó püspök és a pécsi hittudományi kar”, *Dunántúl*, 1911. máj. 21., 1–2.

és eredményeit kiváló szintézisben összegezte.¹² A kutatástörténeti elemzés harmadik pontjaként a kontextus feltárásának eddigi hiányát, illetve egyoldalúságát említeném. Klimó püspök 1769-ben megjelenő törekvésének mintáit, motivációs alapjait, illetve cselekvési környezetét ugyanis szintén kismértékben érintette eddig a szakirodalom.

Az egyetemalapítás-tematika háttérbe szorulásának másik nagyobb oka a források viszonylag csekély száma. A Klimó püspökhöz kapcsolható tervről, mindössze pár püspöki levél, káptalani jegyzőkönyv, helytartótanácsi leirat révén tájékozódhatunk, és valójában az egész ügy az 1769-es évre koncentrálódik. A források csekély száma mögött természetesen azt a történeti valóságot kell látnunk, hogy maga a konkrét egyetemalapítási törekvés valójában spontán ötleten alapuló és gyorsan lecsengő eseménysor volt. Nézzhetjük azonban ezt másként is: bár egy rövid történetről van szó, ugyanakkor több előzménynek, számos folyamatnak az eredménye, ami emellett fontos adalékokkal szolgálhat a hazai felsőoktatás történetéhez. Ebben a tanulmányban arra teszek kísérletet, hogy felvázolom az 1769-es tervezethez vezető utat, továbbá bemutatom azokat a normákat, követelményeket, igényeket, amelyek Klimó Györgyöt motiválták, befolyásolták. Ilyen módon párhuzamosan prezentálnám a folyamatokat és az 1769-es év törekvéseinek egyedi pillanatait.

II. Elvárások, minták a papképzéssel kapcsolatban a 18. század közepén

Helyesen mutat rá Bedy Vince a győri papképzést tárgyaló munkájában, hogy a

„teológiai oktatás történetének teljességéhez tartozik azoknak a körülményeknek a vázlatos felemlítése, melyek az oktatás keretét kívülről szabályozták. Gyakran éppen ezekben mutatkozik meg az a szellem, mely átalakító befolyást gyakorolt az oktatás rendszerére, belső tartalmára”.¹³

Mária Terézia a püspököket és a főispánokat egyfajta multiplikátornak, illetve az államhatalom kirendelt végrehajtójának tekintette, akik révén racionalizálhatta, illetve effektívebbé tette a közigazgatást, ezáltal pedig valamiféle politikai és társadalmi integrációt is megvalósíthatott.¹⁴ Olyan főispánokban gondolkodott a királynő, akik egységesen értelmezik és közvetítik az uralkodó utasításait.¹⁵ A folyamatosan erősödő

¹² RAJCSI, *A pécsi püspöki líceum...*, 37; SCHMELCZER-POHÁNKA Éva, *A Pécsi Püspöki Könyvtár története (1774–1945)*, (Pécs: PTE Egyetemi Könyvtára, 2012)

¹³ BEDY Vince, *A győregyházmezei papnevelés története, Győregyházmeze Múltjából II* (Győr: [s. n.], 1937), 96.

¹⁴ GÓZSY Zoltán, „Szempontok Klimó György püspöki és főispáni kinevezéséhez, illetve tevékenységéhez”, in *Klimó György püspök és kora. Egyház, művelődés, kultúra a 18. században*, szerk. POHÁNKA Éva és SZILÁGYI Mariann (Pécs, PTE Egyetemi Könyvtára, 2011), 142–143.

¹⁵ Vö. EMBER Győző, „Magyarország közigazgatása 1711–1765”, *Levéltári Közlemények* 54, 57; Erwin GATZ, „Einleitung”, in *Pfarr- und Gemeindeorganisation. Studien zu ihrer Entwicklung in Deutschland, Österreich und der Schweiz seit dem Ende des 18. Jahrhunderts. Quellen und Forschungen aus dem Gebiet*

centralizációs tendenciák egyik mérföldköve volt a megyei ügyekkel megbízott főispánok intenzívebb bevonása az államigazgatásba. A püspök-főispánok annyiban jelentettek szinte ideális konstellációt ebben a helyzetben, hogy nem csupán a megyegyűlésen, illetve a megye nemessége számára adhatták át a központi rendelkezéseket, hanem a papok és a plébániahálózat révén a vármegye lakosságát is instruálhatták ezekkel kapcsolatban, és közvetíthették az állam által preferált normarendszert.

Klimo alsópapsággal kapcsolatos törekvéseit Mária Terézia egyház- és társadalompolitikája nélkül nem értelmezhetjük. A királynő társadalmi reformprogramjának lényege, hogy a különböző etnikumokhoz, régiókhoz kapcsolódó szokásokat egységesítve, az állam számára hasznos tevékenységet végző közösségek alakuljanak ki. Ennek megvalósításában kulcsszerepet szántak a plébánosoknak.

A Klimo célkitűzéseit befolyásoló tényezők közül a Szentszék egyházpolitikai trendjeit is figyelembe kell venni. Elsőként XIV. Benedek pápát kell megemlíteni, aki igen karakteres elveket fogalmazott meg a papság szerepének erősítésére. A XIII. Benedek (1724–1730) célkitűzéseit folytató programot röviden összefoglalva: egy olyan univerzális lelkipásztor ideálját állította a középpontba, aki egyszerre a közösség spirituális vezetője (végzi a lelkigondozását), egyszerre a közösség érdemi irányítója, egyszerre művelt, sőt tudós ember. E három megnevezett kompetenciát magas szinten műveli és ezáltal követendő mintává tud válni. Ennek megvalósításához a szemináriumi papképzés minőségi és mennyiségi fejlesztését nevezte meg egyértelmű feladatként. A pápa számára a jó pásztor ismérve az elhivatottság mellett a megfelelő képzettség. Az egységes, magas színvonalú képzésnek kettős eredménye van, egyrészt alkalmas, tanult papokat, másrészt tudós klerikusokat bocsát ki az egyház számára. Ebben a konstellációban a szemináriumi képzés egyszerre bejárata, kapuja és (hosszú) előszobája a papság épületének. Csak ezen keresztül lehet bejutni, nincs más út, sem kikerülni, sem kihagyni nem lehet ezeket a stációkat. A szemináriumért felelős püspököknek és káptalannak így hármas felelőssége van. 1. egyfajta „portásként”, „örként” felelősséggel felügyelni a kaput (ki lép be azon?); 2. garantálnia kell a belépő előszobán való áthaladását, azaz felügyelni kell a megfelelő képzést; 3. ellenőriznie kell az előszobából való kilépést és a megfelelő szobába való belépést, vagyis alkalmas klerikusként milyen közegben tudja optimálisan kamatoztatni az elnyert kompetenciáit.

Az *Ubi primum* kezdetű enciklika XIV. Benedek programadó körlevele, melyet 1740. december 3-án adott ki. Ennek legelején fogalmazta meg, hogy a péteri örökséggel az irányítás feladatát kapta, amivel kapcsolatban mind a püspökök, mind a lelkipásztorok, mind a hívek iránt felelősséggel tartozik. Arra buzdította a püspököket, hogy gondos válogatással olyan klerikusokat vegyenek fel, akiktől méltán várhatják, hogy munkájuk lelki hasznot (*spiritualem utilitatem*) hoz az egyház egészének.¹⁶

der Geschichte, Hrsg. Erwin Gatz (Neue Folge, Heft 10 (Paderborn–München–Wien–Zürich: Ferdinand Schöningh, 1987), 8.

¹⁶ „cum accurato delectu ii Clericali militiae adscribantur, a quibus merito possit expectari, ut ... eorum opera Ecclesiis vestris spiritualem afferat utilitatem.” *Sanctissimi Domini Nostri Benedicti Papae XIV.*

Az enciklika egyik legfontosabb üzenete a személyes felelősség. A papsággal kapcsolatban XIV. Benedek szigorú álláspontot fogalmazott meg: jobb, ha kevesebb, de ki próbált, alkalmas és hasznos szolgálja van, mint több olyan, akik az egyház építésében nem akarnak erősek lenni.¹⁷ Ilyen szigorú követelményekhez szükséges, hogy minden egyházmegyében legyen papképző szeminárium, ahol pedig már van, ott azt bővítsék, fejlesszék. Elvárás volt a tehetséggondozás, illetve a szemináriumba felvett hallgatók teljesítményének és alkalmasságának folyamatos mérése.¹⁸

XIV. Benedek az egyházi struktúrákat tárgyaló, 1750-ben megjelent nagy összefoglaló művében¹⁹ az irányítói attitűdöt az egyházi hierarchia minden szintjére értelmezte: a plébánosnak ugyanúgy a helyes útra kell terelnie, kormányoznia híveit, miként a püspököknek és a pápának. Az *Ubi primum*ban kifejti, hogy a papképzésnek a plébánosi hivatalra, a „*nép gyümölcsöző kormányzására*” (*ad fructuosam plebium gubernationem*) kell alkalmassá tenni a növendékeket.²⁰ Ahogy a trienti program központi eleme volt, XIV. Benedek is nagy gondot fordított az egyház tanító funkciójára, és a strukturális reformok mellett a tartalmi kérdésekben is megfogalmazta elvárásait. Az egyház tanító tevékenységét a pápa az 1742. február 7-én kiadott *Etsi minime* kezdetű enciklikájával szabályozta. Ennek 5. fejezetében jelezte, hogy a Trienti Zsinat két kiemelt feladatot ró a plébánosra: az igehirdetést és a hitoktatást (*Parochorum munus duplex: praedicandi et cathecizandi*).²¹ Az enciklika pontosan rámutat arra az adottságra, amellyel az egyház rendelkezett: papjai révén kapcsolatban áll szinte a társadalom egészével, ráadásul különböző vallási cselekményeivel (prédikáció, tanítás, gyóntatás) minden korosztály, illetve minden rendű és rangú ember számára üzenetet közvetít.²² A papság megfelelő képzésével, illetve az ezzel szoros kapcsolatban lévő plébánosi alkalmassággal foglalkozott az ugyancsak 1742-es *Cum illud* kezdetű enciklika is.²³

XIV. Benedek koncepciója valójában nem újdonság, sokkal inkább a trienti elvek újragondolása, artikulálása. XIV. Benedek esetében az irányító, szervező funkció erősödött meg: a pap jó vezetője és jó gazdája is a közösségének, amivel igazgatási, társadalmi és gazdasági feladatok is járnak. A másik fontos attitűd a fejlesztés, az optimalizálás hangsúlyozása, a korrekcióba vetett hit, illetve a javításhoz szükséges tudás, ismeret

---

Bullarium. Tom. I. In quo continentur constitutiones, epistolae etc. Editae ab initio pontificatus usque ad annum MDCCXLVI (Roma, 1746), 4.

¹⁷ „*Melius enim profecto est pauciores habere ministros, sed probos, sed idoneos, atque utiles, quam plures, qui in aedificationem Corporis Christi, quod est Ecclesia, nequicquam sint valituri.*” XIV. BENEDEK, *Sanctissimi Domini ...*, 5.

¹⁸ XIV. BENEDEK, *Sanctissimi Domini ...*, 5.

¹⁹ *Prosperi Lambertini Cardinalis Archiepiscopi Bononiensis postea Benedicti XIV. Pontifici Optimi Maximi, Institutiones ecclesiasticae*, quas latine reddidit Ildephonsus a S. Carolo (Ingolstadt, 1750)

²⁰ XIV. BENEDEK, *Sanctissimi Domini ...*, 6.

²¹ XIV. BENEDEK, *Sanctissimi Domini ...*, 111.

²² XIV. BENEDEK, *Sanctissimi Domini ...*, 113.

²³ *Sanctissimi Domini Nostri Benedicti Papae XIV. constitutiones selectae, nec non bullae, decreta, epistolae*, (Roma, 1763), 92–102.

megszerzésének képessége. Ráadásul ez a korrekciós attitűd a pap egész pályájára kiterjedt: élethosszigan kellett jó (sőt javuló) teljesítményt nyújtania, és ezt ellenőrizték is.

E fejlesztő, optimalizáló attitűd, a papság képzésének, műveltségi állapotának emelése fokozatosan át- és beszűrődött a papképző intézmények munkájába, illetve struktúrájába. Ez a folyamat már korábban megkezdődött. XI. Kelemen (1700–1721) jelentős mértékben pártolta a művészeteket, a tudományokat, és gyarapította a Vatikáni Könyvtárat azzal, hogy számos jelentős görög, latin kéziratos könyvgyűjteményt ajándékozott számára. A régészet támogatójaként az antik tárgyak gyűjtése mellett szabályozta az archeológiai tevékenységet.²⁴ XIII. Benedek (1724–1730) nagy hangsúlyt fektetett a papképzés fejlesztésére, a *Credite nobis coelitus* (1725) bullával megalkotta a Szemináriumok Kongregációját.²⁵ XII. Kelemen (1730–1740) szintén jelentős kultúra és tudománytámogató tevékenységet folytatott, ami többek között könyvtárfejlesztő tevékenységében mutatkozott meg.²⁶

A papsággal kapcsolatos elméleti és gyakorlati elvárások növekedése, a kompetenciák fejlesztésének szükségessé válása révén a papképzésben specializálódtak, differenciálódtak a képzési területek, így az oktatást is egyre komplexebb, szerteágazóbb módon szervezték. A papképzés tehát közvetlen és közvetett módon is hatott a felsőoktatás fejlődésére, professzionalizációjára.

III. A pécsi szeminárium

Joggal merül fel a kérdés, hogy melyik évre tehetjük a papnevelő létrehozását, illetve, hogy kit tekinthetünk a szeminárium tényleges alapítójának, kezdeményezőjének: a távolból a szálakat mozgató, az elvi hozzájárulást adó Cienfuegos püspököt vagy az eseményeket Pécsen kézben tartó, a szeminárium kezdeti lépéseit biztosító helynököt, Berényi Zsigmondot? A kérdés jelentőségét egyrészt árnyalja, másrészt a rá adott válasz kialakítását nehezíti, hogy már az adott korszakban sem találkozunk az alapító-alapítás kérdéskör konkretizálásával.²⁷ Valóban folyamatként érdemes a szeminárium létrehozására tekintenünk, amely során fokozatosan járultak hozzá az egyes szereplők a pécsi papnevelés kialakításához és annak működéséhez. Már Thurn püspök (1732–1734) is lépéseket tett a papképzés előmozdításáért. A Helytartótanács 1734. augusztus 14-én információkat kért azzal kapcsolatban, hogy a felállítandó szeminárium milyen anyagi

²⁴ Battista MONDIN, *Pápák enciklopédiája* (Budapest: Szent István Társulat, 2001) 537.

²⁵ MONDIN, *Pápák...*, 542.

²⁶ MONDIN, *Pápák...*, 547.

²⁷ Erről bővebben: GÖZSY Zoltán, „Cienfuegos Alvarez, Pécs spanyol püspöke”, in *Globális vetületek. Ünnepi kötet Fischer Ferenc 65. születésnapjára*, szerk. VITÁRI Zsolt (Budapest: Fakultás, 2018). A püspöki karral kapcsolatban legújabban: FORGÓ András, „Korszakváltás – elitváltás? A püspöki kar a török kiűzése utáni évtizedekben”, in *Katolikus egyházi társadalom Magyarországon a 18. században*, szerk. FORGÓ András és GÖZSY Zoltán (Pécs: Meta Egyesület, 2019), 73–93.

bázissal rendelkezne.²⁸ Azaz már volt érdeklődés, egyeztetés ezzel kapcsolatban. Thurn idején elkezdtek megszervezni egy internátusi intézmény felállítását,²⁹ ám a pécsi szemináriumot végül 1736-ban alapították meg papíron is.³⁰ Az 1736-os év valamiféle alapítási időpontként való feltüntetésében joggal alakulhat ki konszenzus.

A létrehozáshoz szükség volt Cienfuegos bíboros, pécsi püspök (1735–1739) elképzeléseire, célkitűzéseire, ugyanakkor az egyházmegyét ténylegesen kormányzó helynöke, Berényi Zsigmond elkötelezettségére és aktív közreműködő tevékenységére.

Berényi Zsigmond 1740-es püspöki kinevezése után jelentős erőfeszítéseket tett a szeminárium fejlesztése érdekében. Főpásztori feladatai közé sorolta az egyházmegye múltjához és tekintélyéhez méltó szeminárium kialakítását és működtetését.³¹ 1740-ben a pécsi káptalan megvásárolta a nagypréposti ház és a megyeháza közötti területet, ahol 1742-ben ünnepélyesen letették az alapkövet. A papképző épületét 1746. szeptember 4-én szentelték fel Szent Pál tiszteletére. A szeminárium dokumentumait rögzítő elenchus 1746 őszét tünteti fel első szemeszterként, azaz ettől az évtől eredezteti a szeminárium tényleges, hivatalos működését.³²

Szentkirályi István „*a próbálkozás és a kezdetlegesség időszaka*”-ként aposztrofálta az 1730-as évek elejétől 1746-ig terjedő időszakot.³³ Míg az 1746-os évet az épület és a szervezettség tekintetében tekinthetjük korszakhatárnak, addig Klimó püspök tevékenysége a képzés kiteljesedésében jelent cezúrát.

III.1. Klimó szemináriumfejlesztő tevékenysége

Klimó püspök már az 1751-es Pécsre érkezésével szinte egy időben különös érdeklődést tanúsított a papképzés előmozdítása iránt, és nagy gondot fordított erre. A papság minőségi és mennyiségi fejlesztése a kor diskurzusának evidens része volt, és elengedhetetlen feltételként tornyosult a püspökkel és főispánnal szembeni szentszéki és uralkodói elvárásokban.

A források azt bizonyítják, hogy a 18. század közepére a pécsi szeminárium elérte rövid- és középtávú céljait: a püspökség plébániáin már meghaladta az 50%-ot a Pécsen tanult papok száma. Klimó nagy terveket szőtt a papképzéssel kapcsolatban. Emelte az oktatás színvonalát, illetve a növendékekkel szemben megfogalmazott elvárásokat.

²⁸ Pécsi Püspöki Levéltár (továbbiakban: PPL) 1734. 22. Consilium regium petit informationem de proventibus ad seminarii erectionem destinatis, et ecclesiae debitis

²⁹ [SZENTKIRÁLYI] VALDINGER István, *A Pécsi Püspöki Hittudományi Intézet Évkönyve. 1901–1902-iki tanévről* (Pécs: Püspöki Lyceum Nyomda, 1902), 97.

³⁰ Mihályfi még az 1742-es alapkövetételhez köti az alapítást. MIHÁLYFI Ákos, *A papnevelés története és elmélete I–II* (Budapest: Szent-István Társulat, 1896), 233.

³¹ SZENTKIRÁLYI, „A Pécsi Püspöki Hittudományi Intézet Évkönyve...”, 98.

³² 1746-tal kapcsolatban még szemesztert ír, 1747-től már „egész évet” (*pro toto anno*) említ. Pécsi Káptalani Levéltár (továbbiakban: PKL) Elenchus, 1781.

³³ SZENTKIRÁLYI, „A pécsi szeminárium múltjából (1760–1770) ...”, 36.

Továbbra is kiemelt szempont volt a lokális igényeket figyelembe vevő nyelvtudás. A püspök rendelkezése alapján csak akkor vettek fel valakit a szemináriumba, ha már beszélt a három preferált nyelv (magyar, horvát, német) közül kettőt. Négy évre emelte a képzés időtartamát,³⁴ és bevezetett újabb tantárgyakat is, közöttük például az egyházi szónoklattant, amelyet az igen képzett, már a pécsi szemináriumban tanult és itt kitűnő eredménnyel végzett Koller József is oktatott. A püspök aktívan felügyelte a diákok felkészültségét: többek között abból a célból is levelezett velük, hogy ellenőrizze latin nyelvtudásukat. A levélírást részben stilisztikai, latintanulási, részben pedig kommunikációs eszköznek tartotta: információt szerezhetett hallgatóitól, hallgatóiról. Jellemző Klimó hozzáállására, hogy a pár gyengébb levél miatt Cicero levelezését tartalmazó köteteket küldött az intézet könyvtárába, hogy azok használata révén fejlődjenek a diákok.³⁵ A felsőbb éveseknek kötelezővé tette, hogy naponként látogassák az 1774-ben felállított nyilvános könyvtárát. Ügyelt a tehetséggondozásra, lehetővé tette ígéretes diákjainak, hogy Rómában tanuljanak, és igyekezett bevonni őket tudományos munkákba. Maga a püspök érezte úgy, hogy törekvései elnyerték jutalmát. Mindez megtette a hatását, 1764-ben örömmel jelentette a Szentszéknek, hogy kiváló tanári kara és ifjúsága van.

Elviekben a szeminárium vezetőjét a káptalan jelölte ki a kanonokok közül, de ki kellett kérni a püspök beleegyezését is.³⁶ A 18. század második felére azonban már azt tapasztaljuk, hogy előtérbe került a püspök jelölő szerepe, ugyanakkor kialakult az a gyakorlat, amely értelmében rektorral általában a legfiatalabb kanonokot nevezték ki. Az is megfigyelhető, hogy rektorságuk kanonoki előrelépésükkel (elsősorban olvasókanonoki) szűnt meg. Országh András 1757-ben történt kinevezése kapcsán olvashatjuk, hogy ez élő szokás, gyakorlat volt (*Munus de consuetudine in juniorem canonicum cadit*).³⁷ Országh reakciója jól példázza a szemináriummal kapcsolatos jogi és elvi viszonyokat: a kinevezést elfogadta, de jelezte, hogy kérjék ki a püspök beleegyezését is. Azzal érvelt, hogy bár a szeminárium közvetlen vezetése a káptalan feladata, a prefektus a káptalannak számol be az intézmény tevékenységéről, ugyanakkor a kormányzása, igazgatása a püspök feladata.³⁸

Klimó püspök igyekezett nagy műveltségű tanári testületet kialakítani. Körültekintéssel járt el az oktatók kiválasztásában, nem véletlen, hogy a szeminárium növendékei közül többen is jeles tudóssá nevelődtek, és nem egy a későbbiekben itt maradt tanár-

³⁴ SZENTKIRÁLYI, „Klimó püspök és a pécsi hittudományi kar...”, 1.

³⁵ SZENTKIRÁLYI, „A pécsi szeminárium múltjából (1760–1770)...”, 38.

³⁶ Ezzel kapcsolatban vö. A királyi helytartótanács 1804. szeptember 4-én kiadott szabályzata a győri szemináriumról. 4. §. *Rector seu Praefectus Seminarium hujus semper unus ex actualibus Canonicis consitiuendus erit.* BEDY, *A győregyházmegyei...*, 387.

³⁷ Szentkirályi István hagyatéka a Pécsi Káptalani Levéltárban vannak, és a dobozolt iratok hét nagyobb egységre vannak felosztva. Vö. POHÁNKA, *Szentkirályi...*, 243–272. Jelen tanulmányban a III. számú egységben lévő 5. doboz iratait használom (III. 5.).

³⁸ SZENTKIRÁLYI-hagyatéka. III. 5.

ként.³⁹ Törekvéseit és körültekintő eljárását jellemzi az is, hogy oktatói közül többen nyertek el megyéspüspöki titulust (amiben természetesen közrejátszott kanonoki tevékenységük, pozíciójuk is). Christovics Imre 1777 és 1798 között csanádi püspök lett, Kerticza Máté 1773 és 1805 között szerémi püspök, Szányi Ferenc 1802 és 1810 között rozsnyói püspök lett. A két utóbbi személy egyértelműen Klimó tehetséggon- dozását dicséri, aki ezzel más utat követett, mint például a győri egyházmegyében, ahol a bencés, majd a piarista, végül (1773-ig) a jezsuita rend kezében volt a papképzés.⁴⁰

A tanárok kiválasztásában nemcsak tudatosságot, de hosszútávú gondolkodást is láthatunk. 1754-ben Szemenich Ferencet, 1755-ben Nunkovics Györgyöt, 1756-ban pedig Agyich Istvánt irányította Nagyszombatra növendékként, ahol mind a hárman több mint négy évet töltöttek. Visszatérésük után a szemináriumban és a káptalanban töltöttek be fontos pozíciókat. 1762-ben néhány hónap különbséggel mind a hárman tiszteletbeli kanonoki címet (*titulo sive honorarius canonicus*), kaptak.⁴¹ Szemenichet 1762-ben protonotariusi címmel jutalmazta Klimó, 1765-ben együtt vettek részt az országgyűlésen,⁴² 1766-ban kanonokká, illetve a homiletika, a szónoklattan tanárává nevezték ki, 1767. december 7-én pedig a papnevelő igazgatójává (*praefectus*).⁴³ Klimó eredetileg Kerticza Mátét szánta *praefectus*-nak: munkásságát sokra tartotta, azt több alkalommal dicsérte. Éppen emiatt, amikor Kerticza 1767-ben jelezte a püspöknek, hogy betegségére tekintettel le kíván mondani oktatói megbízatásáról, Klimó ezt a ké- rését elutasította. 1767. október 5-én kelt levelében azt javasolta, hogy Kerticza marad- jon a szeminárium kötelékében, és igyekszik megoldást találni munkája csökkentésé- re.⁴⁴ Konceptiója szerint rábízta volna a szeminárium irányítását, és a teológia helyett a szentírástant kellett volna tanítania. Saját magának alakíthatja az órarendjét, a beosztá- sát pedig támogatni fogja. 1768 novemberében azonban már ténylegesen felmentette a tárgy tanításától, és a korábbi szentírásánár, Andrasits János vette át az óráit.

³⁹ TIMÁR György, „Koller József (1745–1832)”, in *A Koller József emlékkonferencia (Pécs, 2002. október 24–25.) válogatott előadásai*, Tanulmányok Pécs történetéből 13, szerk. FONT Márta és VARGHA Dezső (Pécs: Pécs Története Alapítvány, 2003), 19–20.

⁴⁰ Vö. BEDY, *A győregyházmegyei...* 33–40.

⁴¹ A tiszteletbeli kanonokoknak nem származott jövedelmük a káptalantól, s ez lényeges különbséget jelentett a valódi stallumot élvező társaikkal szemben, továbbá nem vettek részt a káptalani gyűléseken sem. FEDELES Tamás, „A pécsi káptalan és tagjai Klimó püspök idejében”, *Jelenkor* 54, 5. sz. (2011), 516.

⁴² Uo., 522.

⁴³ Ezt megelőzően a káptalan tagjaiból álló bizottság választotta az igazgatót, 1767-ben pedig Klimó. SZENTKIRÁLYI, „Klimó György...”, 2; 1773. november 12-én a székesegyházban temették el. SZENTKIRÁLYI, „A Pécsi Püspöki Hittudományi Intézet Évkönyve...”, 126; FEDELES, „A pécsi káptalan...”, 522.

⁴⁴ Klimó püspök igen jó viszonyban volt Kerticzával, aki számos fontos ügyben támogatta a püspököt. Nyári és őszi pihenéseit többször töltötte Fiumében. Útjai során gyakran teljesítette a püspöke külön- böző, könyvek- és dísznövények beszerzésével kapcsolatos kéréseit. Szentkirályi, 1931. 34. Kerticza és Nunkovics tevékenységével kapcsolatban: TIMÁR, „Koller...”, 23.

III.2. Változások a szeminárium kapcsán 1768 őszén

1768 őszén több olyan lépést tett Klimó, ami arra utal, hogy változásokat, fejlesztéseket kívánt eszközölni a pécsi papképzésben. Akkor még csupán a szeminárium kereteiben vizionálhatjuk a reformokat, nem merült fel az intézmény új szintre emelése.

Klimó püspök 1768-ban adott ki új házirendet a pécsi intézmény számára, amely pontosan megszabta a napi ügymenetet, mind általános érvényben, mind napra – egészen órákra – lebontva.⁴⁵ A szabályzatot már 1767-ben eltervezte, de elkészítésében akkor még egyéb elfoglaltságai megakadályozták. Végül 1768. november elsején adta ki a szeminárium működését szabályozó rendelkezését, amely részben (és értelemszerűen) hasonlított a korábbi, generális szabályzatra, ám több pontban változtatott azon.⁴⁶ Úgy tekinthetünk erre a házirendre, hogy az már specifikusan a pécsi szemináriumra vonatkozik.⁴⁷

Klimó a Trienti Zsinat rendelkezéseivel kezdte indoklását, amely szerint a megfelelő papi utánpótlás lehet csak az egyház felépítésének garanciája. Kitért arra, hogy már püspöksége kezdetétől kiemelt figyelmet szentelt az egyházi fiatalság nevelésére. Valójában az a püspök célkitűzése, hogy az élet szent normáját elsajátítsák és az egyházi tudományokhoz hozzászokjanak, a kötelességeikhez a szükséges tudást megtanulják.⁴⁸

Klimó nyíltan megfogalmazta az újítás szükségességét. Véleménye szerint még a legjobb alkotások is megváltoznak idővel, és az esetek nagy részében rossz irányba. A dolgok megszabott rendjében zavar keletkezik, és lanygulni kezd a tanulás.⁴⁹ A legfontosabb kötelességének azt tartja, hogy ne engedje a törekvések csökkenését. Tekintélye révén érje el, hogy amely dolgok a szemináriumban „*elhanyagoltattak, állíttassanak vissza, részben pedig, amelyek az új körülményekhez inkább illőnek tünnek, azt hozza nagyobb rendbe*”.⁵⁰

Klimó külön rendelkezett valamennyi oktató tevékenységéről. A szentírás profeszszorának előírta (*Regulae pro Sacrae Scripturae Professore*), hogy az isteni művet értelmezzék a növendékek számára („*nehogy a szent könyvek kincse, amit a Szentlélek az*

⁴⁵ PPL 1768. 85. *Dispositio Episcopalis de norma studiorum in seminario ac disciplina ordineque in eodem observando.*

⁴⁶ *Dispositio Episcopalis de norma studiorum in seminario ac disciplina ordineque in eodem observando* PPL 1768/85.

⁴⁷ PPL 1768/85. Ez a szöveg számos ponton egybevág a korszakban született közép-európai intézményi utasításokkal. Hasonló tartalmú szabályzatot adott ki például Firmian, Leopold Ernst passauai püspök (1763–1783) a saját egyházmegyéjében. Joseph Alois ROTERMUNDT, *Geschichte der Begründung des Klerikal-Seminars in Passau* (Passau: 1833), 14.

⁴⁸ „*sanctam vivendi normam addiscerent, et ecclesiasticae disciplinae assuescerent, mumerique suo necessarias scientias edocerentur.*” PPL 1768/85.

⁴⁹ „*...sed tractu temporis variis de causis immutantur, sed plerumque in deterius: unde postea rerum ordo turbantur, et disciplinae remissio nascitur.*” PPL 1768/85.

⁵⁰ „*Nos itaque praecipuum munus nostrum esse ducentes, ut nostra in hoc studia desiderari minime patiamur, quin imo auctoritatis nostrae partes diligenter adhibeamus, partim quae in seminario nostro laxata sunt, restituere, partim quae modernis circumstantiis magis congruere videntur in meliorem ordinem redigere cupientes.*” PPL 1768/85.

embereknek átadott, elhanyagoltasson”).⁵¹ A dogmatika tanításának, így a tárgy professzorának (*Regulae pro Theologiae speculativo-dogmaticae professore*) is kiemelt jelentőséget tulajdonított Klimó. A püspök szerint különösen szükséges, hogy ezt oktassák,⁵² a professzornak arra kell törekednie, hogy tanítványaiból a katolikus dogmák tanult, szorgalmas védelmezői váljanak, formálódjanak.⁵³ A dogmák tényleges átadására, megismertetésére sok időt kellett szánni, így a püspök mind egyéni, mind tanórai formában, illetve vizsgákon is elvárta az ezzel való foglalkoztatást.⁵⁴ Kiemelt feladata volt a tárgy oktatójának, hogy növendékeit megtanítsa felkészülten érvelni más felekezetek képviselőivel szemben. Törekednie kell arra, hogy nemcsak a növendékek tudását világtítsa meg, hanem az akaratukat is tüzelje fel, ezáltal a kurzuson nemcsak tanultabbá, hanem valójában jobbá válhatnak.⁵⁵

Hasonló részletességgel ismertette a morális tárgy oktatójának feladatait (*Regulae pro Theologiae moralis professore*). Ebben XIV. Benedek pápa előírására támaszkodott és Paulus Gabriel Antoine, jezsuita teológus (1679–1743) munkáját⁵⁶ írta elő szakirodalomként a szemináriumában. Klimó az „igen bölcs” XIV. Benedek pápa véleményét követte, aki ezt a könyvet a többinél jobbnak, hasznosabbnak tartotta a hit terjesztésére kirendelt növendékek számára, ebben ugyanis – ahogy Klimó fogalmaz – a legteljesebben volt benne az összes olyan szabály, amelyet a lelkigondozóknak tudniuk kellett.⁵⁷ Ebből kifolyólag szigorúan előírta és meghagyta a morális teológia professzorának, hogy „az általam az egész egyházmegye szemináriuma számára előírt szerzöt töviről hegyire az ifjúságnak fejtsé ki.”⁵⁸

⁵¹ „id muneris habet, ut divinas litteras clericis interpretatur, ne ... caelestis ille sacrorum librorum thesaurus, quem spiritus sanctus summa liberalitate hominibus tradidit neglectus jaceat.” PPL 1768/85.

⁵² „...eaque scientia, qui populorum aliquando magistri futuri sunt, apprime imbutos esse oporteat.” PPL 1768/85.

⁵³ „...ut ex discipulis suis doctos strenuosque catholicorum dogmatum propugnatores efformet.” PPL 1768/85.

⁵⁴ „...tam in privatis, quam in publicis exercitiis, in examinibus item studio dogmatum exerceri praecipimus et mandamus.” PPL 1768/85.

⁵⁵ „Unde eniti debet, ut non modo intellectum discipulorum illuminet, sed et voluntatem inflamet, quatenus in cursu theologico non doctiores tantum, verum et meliores efficiantur.” Klimó kiemelte azt, hogy „nem elégséges, hogy a növendékek megértsek Istent és az ő tulajdonságait, hanem emellett az is szükséges, hatalmát és igazságát féljék, jóságát szeressék és magasztalják, tiszteljék a fenségét.” („...haud satis est, ut alumni Deum ejusque attributa cognoscant, sed necesse praeterea est, ut potentiam ejus et justitiam timeant, bonitatem amant, adorent, et reverentur majestatem.”) PPL 1768/85.

⁵⁶ R. P. Paulo Gabriele ANTOINE, *Theologia moralis uniuersa, complectens omnia morum praecepta, et principia decisionis omnium conscientiae casuum, suis quaeque momentis stabilita, ad usum parochorum et confessoriorum* Tomus I–III (Ingolstadt: 1733–1734); Vö. BÉDY, *A győregyházmegyei...*, 40; EMŐDY András, *A nagyváradai egyházmegye alsópapságának könyvkultúrája a korai újkor végén* (Budapest–Szeged–Nagyvárad. Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság: SZTE: Partium Keresztény Egyetem, 2014), 48–49.

⁵⁷ „...jam dudum seminario Dioecesisque nostrae praescrpsimus, sapientissimi pontificis Benedicti XIV iudicium secuti, qui libro hoc alumnis propagandam fidem destinatis neque meliorem alium, neque censuit utiliozem, in eo enim plenissime continentur praecepta omnia a curatoribus animarum scienda.” PPL 1768/85.

⁵⁸ „Quamobrem Professore Theologiae Moralis distictim praecipimus et mandamus, ut praesciotum a Nobis seminario totique dioecesi authorem a capite ad calcem, ne minima quidem parte omissa, servatoque libri ordine ad captum juvenum explicare” PPL 1768/85.

A 18. század közepére felértékelődtek a papok verbális, kommunikációs képességeivel kapcsolatos elvárások. A plébánosi elvárások között megjelent az *affabilitas*, amely kompetencia mélyebb és intenzívebb kapcsolatot eredményezett a közösséggel, abban az értelemben, hogy a plébános könnyebben tudott kommunikálni, kapcsolatot tartani a közösségével. Klimó bevezette tantárgyként az egyházi szónoklattant, és az itt tárgyalt szabályzatában külön szabályozta oktatójának (*Regulae pro Eloquentiae sacrae professore*) munkáját: „*az egyházi szónoklat tanárának kötelessége a szent szónoklatok szabályainak, illetve a beszédek minden, a hívekhez intézettek fajtájának átadása*”.⁵⁹ További kívánalomként megfogalmazta, hogy minden szombaton (kivéve, ha valami ezt akadályozná) a napi-rendben elhelyezve egy órán keresztül az ékesszólás szabályait adja át a növendékeknek, a prédikáció anyagait ossza ki, majd nyújtson segítséget a beszédek elkészítésében, az összeállított anyagot tekintse át, és amennyire lehetséges, azokat korrigálja, javítsa ki.⁶⁰

A Trienti Zsinat a püspökök feladatává tette, hogy a klerikusok megtanulják a szent rítusok és a szertartás formáit.⁶¹ A liturgia professzorának (*Regulae pro sacrorum rituum professore*) Klimó meghagyta, hogy a misekönyv és a breviárium minden pontját a növendékeinek az ünnepnapokon tisztán és világosan kifejtse, a rítusok eredetét, jellegzetességeit elmagyarázza.

A püspök külön szabályozta az iskolai tanulás és gyakorlás szabályait (*Regulae pro exercitationibus scholasticis*), és pontosan megfogalmazta annak mibenlétét: „*Az iskolai gyakorlás szabályai azt a célt szolgálják, hogy a növendékek részben azokat, amiket a tanártól hallottak, ismétléssel emlékezetükbe mélyen elraktározzák, részben, hogy azokat a saját példájukon keresztül az elvégzendő feladatokra alkalmazható tudássá formálják*”.⁶²

A tanulással kapcsolatban azt az eljárást preferálták, hogy a diákok a meghallgatott tananyagot frissiben ismételjék át, és azt intenzíven gyakorolják. Klimó három pontba gyűjtötte össze az elvárásait. 1. Miután a teológia professzora (akár a dogmatika, akár a morális) befejezte az előadását, vagy ugyanazon a napon, vagy a következőn tartsanak a növendékek egy fél órás vizsgát (*examen*), amelyen mindenkinek sorra kell kerülnie, így biztosítva lenne az anyag folyamatos ismétlése is. 2. Ezt a vizsgát kétszer ismételjék meg, lehetőleg párban. A tanárok azokat a növendékeket párosítsák össze, akik illenek egymáshoz (*qui magis inter se sibi congruere videbuntur*).⁶³ A szövegből egyértelműen

⁵⁹ „*Eloquentiae sacrae professoris munus est, regulas tradere sacrarum concionum, seu etiam cuiuscunque generis sermonum, qui ad populum fidelem dicuntur.*” PPL 1768/85.

⁶⁰ „*Volumus, ut is quolibet die sabbati hora una in ordine diurno assignanda praecepta eloquentiae alumnis tradat, materias concionum assignet, in iis componendis alumnos adjuvet, compositasque revideat, ac quantum necesse fuerit, corrigat.*” PPL 1768/85.

⁶¹ „*Sacrum Concilium Tridentinum statuit, episcopisque praecepit, ut providere non omittant, quo clerici sacrorum rituum, ac caeremoniarum formas ediscant.*” PPL 1768/85.

⁶² „*Exercitationes scholasticae eum in finem adinventae sunt, ut discipuli partim quae a Magistro audiverunt, memoria recolendo altius sibi imprimant, partim per privata specimina ad exsequendum munus suum habiles et prompti efficiantur.*” PPL 1768/85.

⁶³ „*quorum unus die una materiam explicatam repetat, alter autem, si quae sunt difficultates in contrarium opponat, sequenti autem die, qui priori repetit, in oppositum arguat, qui vero prius arguit, repetitionis provinciam habeat.*” PPL 1768/85.

látszik, hogy a püspököt emocionálisan foglalkoztatta a szeminárium fejlődése, megfelelő működése, és különösen érvényes ez a diákok tanulásának, gyakorlásának kérdésére. Klimó egy átlagos reguláció szövegéhez képest is igen erőteljesen és személyesen fogalmaz ebben a szakaszban:

„Nemcsak előírom, hanem akarom is, hogy a professzorok gyakrabban és véletlenszerűen is meglátogassák a gyakorlatot (párban) végző diákokat, részben, hogy [a professzor] igazságosságával, illetve irányadásával mindkettő érdekeit képviselje, részben, hogy véletlenszerű megjelenésétől féltő növendékek ne fordítsák ezt a hasznos gyakorlatot beszélgetéssé.”⁶⁴

3. Klimó azt is elrendelte, hogy vizsgák (*examen*) helyett és mellett nagyobb, jelentősebb, a napi feleleteken felül álló, heti vizsgaalkalmakat (*scabellum*) is tartsanak.⁶⁵ Ezek esetében is elvárta a püspök a professzorok aktív jelenlétét, ugyanis egy ilyen találkozó alkalmat nyújtott arra, hogy új magyarázattal megvilágítsák a tanultakat,⁶⁶ illetve fontos, hogy legyen egy valós szakmai kontroll a vizsgákon kialakult viták során.

A püspök új házirend bevezetéséhez igazította a személyi feltételeket is. 1768. október 13-án levelet írt Andrasitsnak. Ebben kifejtette, hogy a dogmatika oktatásának, illetve sikeres tanári pályafutásának elősegítése céljából Nagyszombatba küldi, ahol megkaphatja a doktori fokozatot. Ezt Klimó már előre lelevezte az egyetemmel. Sürgette az eljárás mielőbbi lezárását. Hogy mindez a következő tanév megkezdéséig realizálódjon, Pozsonyba rendelte Andrasitsot, még a püspöki fogatot is rendelkezésére bocsájtotta.⁶⁷

Hivatalosan 1768. november 1-én kelt iratában mentette fel a püspök Kerticzát a dogmatika tanítása alól, és számára létrehozta a teológiai kanonoki intézményt (*canonicatus theologialis*).⁶⁸ Mivel kiváló oktatói teljesítményére igényt tartott Klimó, betegségére tekintettel a szentírás tanítását adta át Kerticzának. A kinevezéséhez kapcsolódóan megerősítette azokat az elvárásokat, amelyeket szemináriumi szabályzatában megszabott a tárgy oktatója számára, vagyis, hogy a szentírás tanulása mellett professzorukként a jellemüket is gondozza.⁶⁹ Ugyanezen a napon történt meg Andrasits hivatalos kinevezése is, továbbá Székely Ferdinándé a liturgia oktatójává. Székely teológiai doktorátussal rendelkezett, emellett pápai protonotárius, szentszéki assessor és actuarius is volt. A kinevezési okmányában megemlítették a munkabírását, valamint a rítusokban való jártasságát. November 1-én nevezte ki a püspök Szemenich Ferenc

⁶⁴ „non quidem praecipimus, volumus tamen, ut frequentius etiam inopinate repetentes invisant, partim ut sua directione jam unī, jam alteri pari assistant, partim ut inopinatum adventum eorum metuentes alumni utile hoc exercitium in confabulationes non convertant.” PPL 1768/85.

⁶⁵ Vö. BEDY, *A győregyházmegyei...*, 96.

⁶⁶ „praeterea auditores nova explanatione illuminent” PPL 1768/85.

⁶⁷ SZENTKIRÁLYI-hagyaték. III. 5.

⁶⁸ A Trienti Zsinat minden székesegyházban előírt egy javadalmat a szeminárium tanítója részére. BEDY, *A győregyházmegyei...*, 140.

⁶⁹ SZENTKIRÁLYI-hagyaték. III. 5.

kanonokat, a szeminárium vezetőjét az ékesszólás tanárává.⁷⁰

Klimo esetében a művelődés jelentőségének további felértékelődését eredményezhette az 1768. november 21-én kiadott újabb főispáni utasítás (*Instructio pro Supremis Comitibus*).⁷¹ Az 1752-eshez hasonlóan az 1768-as uralkodói utasítás is a helyes adminisztrációt és a megfelelő rend kialakítását jelölte meg alapvetésként,⁷² de ez a szöveg egyrészt konkrétabb célokat is megfogalmazott (pontosította, részletezte az elvárt eljárási rendet), másrészt aktuálisan reflektált a korszak újabb kérdéseire. A szövegben karakteresebben és kiérleltebben körvonalazódik Mária Terézia társadalmi, művelődési és gazdasági programja. Az utasítás igen részletesen szólt a főispán azon kötelességéről, mely szerint ügyelnie kellett arra, hogy minden faluban legyen egy tanító, akitől a fiatalság nem csupán az írás, olvasás és számolás alapjait sajátíthatja el, hanem a katekézist is megtartja, emellett a tanítókról információkat kellett gyűjtenie,⁷³ a kapott eredményeket pedig a Helytartótanácsnál kívül az uralkodónak is továbbítania kellett.⁷⁴

IV. Felsőoktatási intézmény felállítása Pécsen

Az 1769-es évben, annak is első felében került előtérbe az intézmény olyan jellegű fejlesztése, amely egyfajta rangemeléssel is összekapcsolódott. Klimó január 6-án fordult Mária Teréziához egy új oktatási intézmény felállításával kapcsolatban. Levelében kiemelte, hogy püspöksége kezdetétől fogva megkülönböztetett figyelmet szentel arra, hogy a papságot egyaránt felkészítsék mind a lelkigondozásra, mind a tudományokra, érvként még megemlítette, hogy ebben a régióban (Dél-Dunántúl és Alsó-Szlavónia)⁷⁵ nincs megfelelő felsőoktatási lehetőség.⁷⁶

Mária Terézia a döntés előtt véleményezésre továbbküldte a feliratot a Helytartótanácsnak.⁷⁷ Pálffy Miklós nevében január 23-án érkezett válasz a pécsi püspöknek, valamint a káptalannak, a tervbe vett egyetem anyagi erőforrásait, vagyonát ellenőrző testületnek.⁷⁸ Pálffy a levélben kérte az intézmény fenntartásával kapcsolatos kondíciók

⁷⁰ SZENTKIRÁLYI-hagyaték. III. 5.

⁷¹ PPL 1768. 92.; az utasítás szövegét közli: PALUGYAY Imre, *Megyerendszer hajdan és most. Törvény – Történet – Oklevelek – s' egyéb rokon kútfők után, II kötet. Megye-hivatalok* (Pest: Heckenast, 1844), 39–56.

⁷² PPL 1768. 92.

⁷³ PALUGYAY, *Megyerendszer...*, 40.

⁷⁴ „*Concinnandum super his informationem Consilio Locumtenentiali exhibeant, abinde Nobis admittendam.*” PALUGYAY, *Megyerendszer...*, 40–41.

⁷⁵ 18. századtól kezdve ezt az elnevezést használják a Pozsega, Szerém és Verőce vármegyékre. Vö. VARGA Szabolcs, „Horvátország és Szlavónia a kora újkorban”, in *Mozaikok a Magyar Királyság 16–17. századi történelméből*, szerk. Horváth Adrienn–Bagi Zoltán (Budapest: Históriaantik KvK, 2012), 35–57.

⁷⁶ PPL 1769. 3. *Intimato Excelsii Consilii relatio erigitur de capitalibus univrsi item redditibus templi cathedralis Quinqueecclesiensis ac toto futurum plano ratinae erigendi per suam Excellentiam Episcopalem collegii studiorum.*

⁷⁷ „*clementer Consilio huic Locumtenentiali Regio praecipere sit dignata.*” PPL 1769. 3.

⁷⁸ PPL 1769. 3; SZENTKIRÁLYI, „Klimó György...”, 3.

részletes ismertetését (valamint a középkori egyetemalapításra vonatkozó oklevél bemásolását),⁷⁹ hogy minden körülményt mérlegelve, a pro és kontra érveket figyelembe véve alakíthassanak ki megalapozott véleményt, és azt az uralkodó elé terjesszék.⁸⁰

Ennek megfelelően 1769 februárjában küldte Klimó újabb, több részlettel kiegészített kérvényét a Helytartótanácsához. A felterjesztés már tartalmazta a középkori alapítású pécsi egyetem két fontos dokumentumát, V. Orbán pápa I. Nagy Lajos magyar királyhoz Viterbóból 1367. szeptember 1-én (jávahagyja az egyetem alapítását),⁸¹ illetve szeptember 2-án írt bulláit,⁸² amelyekben értesítette, hogy helybenhagyta a pécsi egyetem alapítását. Ez az eljárás, valamint az idézett szövegek szimbolikus jelentésűek. Az eljárás annyiban, hogy Klimó számára összekapcsolódott az egykori pécsi egyetem és a szeminárium gondolata, és ezt így is akarta tálalni, továbbá, hogy az 1367-ben lezajlott levélváltás tükrében a pápa, az uralkodó és a püspök egyetértésében, kooperációjában jött létre Pécsen egy felsőoktatási intézmény. Tartalmi szempontból azt láthatjuk, hogy a 14. században leírt gondolatokat érvényesnek és hivatkozási alapnak gondolhatta Klimó. E pápai szövegek értelemszerűen sok általánosságot tartalmaznak, mégis sokatmondóan hat ebben a situációban az uralkodó fejlesztő tevékenysége, illetve annak kinyilvánítása, hogy az iskolaalapítás Pécs város érdekeit szolgálja.⁸³ A középkori oklevelek érvként való használatához és szó szerinti közléséhez hozzájárult, hogy Koller József római kutatása során rálelt e kútfőkre, és lemásolta a püspök számára.⁸⁴

A püspöki kérvény második egysége a konkrét kérvény. Klimó kérvényében megalapozott és megfelelő érveket felsorakoztató, összességében logikusan felépített argumentációt prezentált. Érdemes a szöveget alaposabban megvizsgálni, mert több kérdésre csak így nyerhetünk választ.

⁷⁹ PPL 1769. 3.

⁸⁰ „Secundum omnes circumstantias expendat, ac demum cum omnibus pro et contra occurrentibus reflexionibus Consilium huic Regium Locumtenentionale Suae Caesareo Regiae et Apostolicae Majestati demisse repraesentet.” PPL 1769. 3.

⁸¹ A szöveg kiadása: KOLLER Josephus, *Historia episcopatus Quinqueecclesiarum. III* (Pozsony: Landerer, 1784), 96–99; kritikai kiadása, ismertetése: BÉKEFI Remig, *A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig* (Budapest: MTA, 1910), 12–21.

⁸² A szöveg kiadása: KOLLER, *Historia...*, 99–101; kritikai kiadása, ismertetése: BÉKEFI, *A káptalani iskolák...*, 22–25.

⁸³ „Decet Regiam Celsitudinem non solum ea, quae per ipsam in favorem, et utilitatem reipublicae liberaliter conceduntur, observare, sed etiam illa gratiarum muneribus ampliare. Cum itaque nuper Tu ad utilitatem hujusmodi, nec non prosperitatem incolarum Regni tui Hungariae et aliarum partium vicinarum laudabiliter intendens Civitatem Quinqueecclesiensem tamquam insigniorem aliis civitatibus dicti Regni, et magis accomodam, et idoneam, ut in ea vigeat studium generale in qualibet licita facultate duxeris ordinande, ac omnibus et singulis doctoribus, magistris, et scolaribus, eorumque familiaribus ad civitatem praedictam se causa studii hujusmodi transferentibus, et ibidem morantibus nonnulla certa privilegia duxeris liberaliter concedenda, prout in patentibus litteris tuis inde confectis, tuoque magno sigillo impeditenti munitis plenius continentur.” PPL 1769. 11. Bulla erectionis Studii generalis in civitate Quinqueecclesiensi e transumpto authentico descripta cum recurso Georgii Klimo Episcopi Quinqueecclesiensis ad Thronum.

⁸⁴ Vö. TIMÁR, „Koller...”, 5.

Klimo kérvénye több kisebb részre osztható:

a) Az első részben a papképző szeminárium jelentőségét említi. Klimo összekapcsolja a papság szerepét és a lakosság morális nevelését, minél jobban képzett a klérus, annál több eredményt ér el a lelkigondozásban, a keresztény erkölcsök terjesztésében (*unde morum christianorum cultus in populos dimanat*).⁸⁵ A papság feladata komplex, a híveket, mind a hittételekben, mind a keresztény szokásokban tájékoztathatja, ennek eredményeképp mind az egyház, mind az állam nagy hasznára válnak (*qui videlicet fidelem populum, et in doctrina fidei, et in moribus christianis magna cum ecclesiae ac reipublicae utilitate informaret*).⁸⁶

b) A szöveg második részében kifejezi alapítási szándékát, valamint a hozzá kapcsolódó okokat, célokat. I. Lajos egyetemalapítását szakkönyvek és oklevelek révén ismerte meg Koller József római működésének köszönhetően. Ennek kapcsán már régóta forgatta a fejében, „*hogyan lehetne a törökök alatt szétvert képzést visszaállítani*”.⁸⁷ Ez alapján Klimó elképzelése valójában a középkori egyetem működésének a visszaállítása volt.⁸⁸ Érvelése értelmében az egyetem a török hódítás miatt szűnt meg, ezért használja a *postliminio* kifejezést, ami egyfajta „*visszatérülést*” jelent. Klimó jogilag úgy értelmezhetette, hogy a pécsi egyetem idegen fennhatóság alá került államterület java volt, amelynek jogai és birtokviszonyai a felszabadulás után önmaguktól ismét hatályba lépnek, mégpedig úgy, mintha az elfoglalás és a megszűn(tet)és nem történt volna meg. Az idegen hatalom beavatkozása által megzavart állapot újjraéledését jelöli a *postliminio* kifejezéssel.

c) Klimó abban is a középkori egyetemhez köti argumentációját, hogy I. Lajos érvelését magáévá téve kiemelte, hogy „*az említett püspöki város fekvése alapján alkalmasabb a többinél, amelyben iskola állítható*”.⁸⁹ A püspök szerint ugyanis az egész vidéken (beleértve Tolna, Bács, Somogy, Zala vármegyéket és Alsó-Szláviát) egyáltalán nincs olyan iskola, amelyben filozófiát és más egyházi tárgyakat lehetne tanulni, így erre Pécs városa lehet a leginkább alkalmas, amely a régió közepén helyezkedik el.⁹⁰ Pécs még

⁸⁵ „*Ut primum ad regimen Ecclesiae Quinqueecclesiensis sacrae Majestatis Vestrae benignitate admotus sum, curas omnes, cogitationesque eo converti, ut in clerum meum bonarum litterarum studia, et praesertim plenam disciplinae ecclesiasticae scientiam, unde morum christianorum cultus in populos dimanat, inducerem, cumque nisi scientiae hujusmodi in teneriori aetate percipiuntur, non eum, qui speratur, fructum afferant, his imbuendum praepriis juniorem clerum meum existimavi.*” PPL 1769. 11.

⁸⁶ „*Quare cum magnum studii theologici neglectum deprehendissem, primo loco duas theologiae cathedras, duosque theologiae professores in seminario meo constitui, ... quo effectum est, ut clerum nancisceret in disciplinis theologicis non mediocriter eruditum, qui videlicet fidelem populum, et in doctrina fidei, et in moribus christianis magna cum ecclesiae ac reipublicae utilitate informaret.*” PPL 1769. 11.

⁸⁷ „*Jam dudum animo volebam, qualiter studium hoc Turcarum vastatione destructum, veluti postliminio revehi posset.*” PPL 1769. 11.

⁸⁸ Vö. SZENTKIRÁLYI, „Klimó György...”, 2.

⁸⁹ „*Movebat me ad hocce consilium illud ipsum, quod piissimi Regis Ludovici animum impellebat: quod videlicet praedicta episcopalis civitas Quinqueecclesiensis ita sita sit, ut prae ceteris magis idonea videatur, in qua hoc litterarum domicilium constituatur.*” PPL 1769. 11.

⁹⁰ „*Nam cum tota illa late patente vicinia, nimirum in Comitatus Tolnensi, Baciensi, Baranyensi, Simeghiensi, Szaladiensi, inque tota inferiore Slavonia nullae sint scholae, in quibus philosophiae ac caetera*

azért is lehet megfelelő és vonzó helyszín a diákoknak, mert az árak fekvése kedvezőbb, mint máshol, így az életszínvonal is.⁹¹ Ez azért fontos szempont, mert az ilyen nehézségek sokakat elriasztanak (*absterreantur*) a más városban való továbbtanulástól.

d) A negyedik részben – az eddig leírtakra építve – hitet tesz (*firma ducor fiducia*) az intézmény felállítására, illetve annak jelentősége mellett, ugyanis az iskola sikere a közügyekre is kihat (*in rem publicam dimanet*).⁹² Alázatosan kéri, hogy Pécs városában egy *collegium studiorum* felállíttasson, amelyben a teológián, a kánonjogon, egyháztörténeten felül filozófiát és mennyiségtant is tanítsanak (*ut in praedicta civitate Quinqueecclesiensi collegium aliquod studiorum erigatur, in quo ultra theologiam, jus, quoque canonicum, historia ecclesiastica, nec non philosophia, et mathesis publice tradantur*).⁹³ Elhatározásának megalapozottságát a minden tudományterületet tartalmazó könyvtára (továbbá éremgyűjteménye) felállításával és közhasznúvá tételével is bizonyította.⁹⁴ Amennyiben az uralkodó támogatja a püspök e törekvéseit, „a tanítás nem csekély kincsesháza lesz azoknak, akik lelküket nagyobb tudásra adják”.⁹⁵

e) Az ötödik egységben Klimó jó gazdaként kitér az intézmény fenntartásának lehetőségeire is, külön a tanárok javadalmazására, külön az új épület biztosítására.

f) Végül a hatodik, egyben záró részben a püspök összefoglalja a kéréseit:

- az uralkodó engedélyezze, hogy Pécs püspöki városában állíttassék fel ez az igen hasznos oktatási intézmény (*utilissimum hoc studiorum collegium*);
- a székesegyház jövedelmeit és Domsics Mátyás kanonok hagyatékát felhasználhassa erre;⁹⁶

---

sacra studia doceantur, ipsaque civitas Quinqueecclesiensis in medio fere earum provinciarum posita sit, locus sane oportunitissimus ab omnibus judicatur, ut pro commoditate dictarum partium inibi scientiae tradantur, ac liberalibus artibus juvenus nobilis, ac militaris Sclavoniae instituat.” PPL 1769. 11.

⁹¹ „ob tolerabile rerum pretium longe facilius, quam alibi, illic sit vivendi modus.” PPL 1769. 11.

⁹² PPL 1769. 11.

⁹³ PPL 1769. 11.

⁹⁴ „cum bibliothecam libris et copiosis, et selectis et omnis generis literaturam continentibus referam, magnis impendiis erexi, publicaeque utilitati ab initio consecravi, cui novissime nummophylacium quoque insigne meo aere comparatum addidi.” PPL 1769. 11.

⁹⁵ „Ut si quando benignitate regia salutaris haec intentio mea effectum sortiretur, non mediocre istud eruditionis gazophylacium non deesset iis, qui ad majorem literaturam animos adjecissent.” PPL 1769. 11. Az „eruditionis gazophylacium” kifejezéssel kapcsolatban érdemes megemlíteni Petrus Josephus du Bois 1754-ben *Eruditionis tam sacrae, quam profanae gazophylacium continens perplura ingeniosa, seria, rara, moralia, sancta, apophthegmata, poetica, exempla, sicut et curiosa, jovialia etc* címmel megjelent művét (Augsburg, 1754.), melynek mindhárom kötete megtalálható volt Klimó püspök könyvtárában.

⁹⁶ „ut et utilissimum hoc studiorum collegium in episcopali civitati Quinqueecclesiensi erigi, et praedicti cathedralis ecclesiae meae redditus, nec non praefatae Mathiae Domsics relicta substantia in eum finem valeant applicari.” PPL 1769. 11.

- az uralkodó engedélyezze, hogy a régi pécsi egyetem (*vetus Quinqueecclesiense studiorum collegium*) mintájára adhasson fokozatot.⁹⁷

Klimo felterjesztése után a Helytartótanács a pécsi káptalan állásfoglalását is kérte a felállítandó intézmény fenntarthatóságával kapcsolatban. A káptalan az 1769. április 4–5-én és 8-án tartott üléseiken tárgyalt erről Christovics Imre prépost elnöklete alatt és Országh András lector, Petheő József custos, Kerticza Ferenc, Szemenich Ferenc, Vittmann József, Andrásy László kanonokok részvételével. Ülésükön kérvényként (*supplicis sui libelli studiorum collegii ... erectionis*) említik Klimó beadványát. A káptalan a Helytartótanács január 23-i felkéréséhez igazodva⁹⁸ hat pontban vázolta fel a tematikus kérdéseket, a professzorok fizetésével, a dologi költségekkel, az építési ügyekkel, továbbá a tanítandó tantárgyakkal, a megszerezhető fokozattal, ranggal, valamint egy nyomda felállításával kapcsolatban. E kérdőpontok közül az ötödiket emelném ki az argumentációja, illetve az itt használt fogalmak miatt. Ebben a pontban azt hangsúlyozzák, hogy Orbán pápa bullája alapján az egyetemi normákhoz igazodva állítanak fel a már említett kollégiumot, és ez a városban működő gimnáziumhoz kapcsolódna.⁹⁹ E mondatnak annyiban van jelentősége, hogy itt nevezik először és egyedüli módon *universitas*nak az intézményt, annak ellenére, hogy itt a „*már mondott*” (*dicta*) jelzővel áll. A kérdőpontok vizsgálata során igyekeztek részletesen tájékoztatni a Helytartótanácsot.

Mivel a kollégiumoknak nagy alapítványi tőkével kellett rendelkezniük, a gazdasági viszonyokat alaposan feltérképezték. A székesegyház jövedelmeiről azt jelenti a káptalan, hogy 1766–1768 között az 104 900 forint volt, melyből a kiadások után 48 050 forint 80 ¼ dénár marad, ami évente 16 016 forint 93 dénárt jelent. Ez alapján évi 6 400 forinttal számoltak az iskola megfelelő és kiszámítható fenntartásához. A felállítandó intézményhez nyolc professzort láttak szükségesnek: két teológia-, egy szentírástan-, egy kánonjog-, egy egyháztörténet-, továbbá két filozófia-, egy mennyiségtanoktatót, akiknek a fizetésére évente háromezer forintot számoltak.¹⁰⁰

Az épülettel kapcsolatban jelezték, hogy egyeztetniük kell az építőmesterrel, és csak a részletes számítások után tudnak érdemben nyilatkozni.¹⁰¹ A felállítandó iskola rendjét, az oktató tudományokat, illetve az elnyerhető fokozatokat és rangokat más jeles egyetemek módjára kell majd megtervezni.¹⁰² A káptalan a pécsi jezsuita gimnáziumot

⁹⁷ PPL 1769. 11.

⁹⁸ PPL 1769. 3.

⁹⁹ „*Praelibata sua Excellentia conformitate etiam praeexhibitae Bullae Urbani Pontificis ad normam generalium studiorum et universitatis antelatum collegium instituendum intendente, qua modalitate humaniorum scholarum gymnasii in hac civitate existentis cum dicta universitate conjunctio conciliari, et effici possit?*” PKL Jegyzőkönyv 1761–1771. 455.

¹⁰⁰ PKL Jegyzőkönyv 1761–1771. 458; PPL 1769. 22. *Opinio V. Capituli Quinqueecclesiensis intuitu erigendi Quinqueecclesini publici collegii studiorum.*

¹⁰¹ PKL Jegyzőkönyv 1761–1771. 455; SZENTKIRÁLYI, „Klimó György...”, 3.

¹⁰² „*quibus caeterae universitates gaudent, et fruuntur, haec quoque neo erigenda academia condecorari possit, ac valeat*” PKL Jegyzőkönyv 1761–1771. 459.

jelölte meg azon intézményként, ahol az ifjúság a humaniorákat tanulhatja. A nyomda felállítására jelen körülmények között nem láttak esélyt, de alkalmas körülmények között ezt is megvalósítják.¹⁰³ A káptalan letisztázta az április 4–8. közötti üléseinek anyagát, és ugyane hónap 18-án küldte azt el a püspöknek.¹⁰⁴

Úgy tűnik, mintha itt megszakadna a történet fonala, e felterjesztés után nincs további hírünk az iskolaalapítással kapcsolatban. Ezt a csendet támasztja alá a Helytartótanács 1769. október 2-án kelt leirata, amelyben jelzik, hogy januárban megkereste őket a püspök az iskolaalapítási indítványával, illetve, hogy erre akkor reagáltak, de azóta nem kaptak ezzel kapcsolatos reflexiót:

„Mint hogy még nem érkezett meg ide a püspök visszajelzése, a Királyi Helytartótanács úgy véli, eme levelével figyelmeztetni kell (reflectendam) a sűrűn megnevezett excellenciát, hogy a válaszokat az alább idézett rendeletnek megfelelően fogalmazva mihamarabb szíveskedjék ide elküldeni.”¹⁰⁵

Ennek ellenére más felterjesztés már nem szerepel a pécsi püspökség részéről, ezt bizonyítja számunkra a helytartótanácsi levéltár segédkönyve is (MNL OL C 9; Manuale).

A folyamat megszakadása nem okozott törést a szeminárium működésében, az intézmény fejlődése és az ott folyó minőségi oktatás továbbra is folytatódott. Ezen a ponton talán le is zárhatnánk ezt a történetet, de két kérdést mindenképp tisztáznunk kell. Az egyik tisztázandó tényező: milyen oktatási intézményben gondolkodott egyáltalán a püspök? A másik kérdés is adja magát: miért zárult le ilyen hirtelen, miért nem volt agilisabb Klimó törekvése?

V. Collegium studiorum, academia, universitas

A forrásokat áttanulmányozva zavarba jöhet a kutató, hogy tulajdonképpen milyen oktatási intézményben is gondolkodott Klimó püspök. A zavarodottság két aspektusból is

¹⁰³ SZENTKIRÁLYI, „Klimó György...”, 3. „*Quod concernit typographiam dicto studiorum collegio adnectendam, et cujus sumptibus erigendam: siquidem pro his rerum circumstantiis tantus praesto haud esset fundus, ex quo fata typographia erigi, ac e vestigio ejusdem erectioni manus admoveri queat. Proinde ubi reditus Bonorum cathedralis ecclesiae, et seminarii ita auferentur, ut ad hanc Typographiam instituendam admodum sufficerent, in illud casum, et eventuum non indecorum, nonque inutile futurum esset, quo antelata typographia, quoque huic introducendo studio collegio adnectatur, illius juri et proprietati substerneunda, qui in eam impensas aut sufficientem praebiturus et fundum.*” PKL Jegyzőkönyv 1761–1771. 460.

¹⁰⁴ PPL 1769. 22.

¹⁰⁵ „*Qua nondum isthuc superveniente, ut illam crebro titulata Excellentia Vestra conformitate mox citati intimati adornandam, horsum ocyus submittere velit, eandem hisce reflectendam habet consilium hoc Locumtenentiale Regium.*” MNL OL C 39 D 24. 1769/3944. számú helytartótanácsi leirat; PPL 1769. 61. Intimato Excelsi Consilii circumstantialis relatio et informatio de erigendo Quinqueecclesiis generali studiorum collegium desideratur.

táplálkozhat, egyrészt, hogy a történész felelősségének tartja, hogy megfelelően, minél pontosabban rekonstruálja ezt a nagyívű és jelentős törekvést, másrészt, hogy a források alapján nem egyértelmű az intézmény típusának pontos meghatározása. Ezen a ponton valamelyest megnyugtatólag hathat, hogy a 16–18. századi oktatási intézmények pontos azonosítása, definiálása közel sem teljesen egyértelmű. Analógiaként említhető Molnár Antalnak és Siptár Dánielnek a kolozsvári egyetem alapításának kérdését tárgyaló kiváló tanulmánya, amely megfelelő támpontot nyújt számunkra e problematikához. Írásukban többször is felmerül a kétely: van-e értelme merev (és főleg utólagos) kategóriákat alkalmazni egy iskola pontos mibenlétének meghatározásakor? Egyáltalán, mitől egyetem az egyetem, illetve milyen szinttől kezdve? Abban is egyet érthetünk a két szerzővel, hogy nehéz magunk elé képzelni azt az iskolarendszert, amelyben számos átmenet lehetséges, anélkül hogy ez a kortársak fejében zavart okozott volna.¹⁰⁶ A különböző intézménytípusok korántsem mutatnak olyan formai szilárdságot, mint azt az utólagos rendszerezés látni kívánná.¹⁰⁷

A bizonytalanságomat az alábbi forrásrészlettel támasztom alá. A káptalan által 1769 áprilisában megtárgyalt, majd ezt követően megfogalmazott szövegében kitérnek az alapítás vezérgondolatára, és tisztázzák, hogy az oktatási intézmény struktúrájának, főbb paramétereinek összeállításakor más iskolák mintáit veszik alapul.¹⁰⁸

„Ami ezen iskola felállításának említett ötletét illeti, úgy annak rendje és az oktandó tudományok tekintetében, miként pedig az elnyerhető akadémiai fokozatokat és rangokat illetően, ezek kétség kívül abból az alapgondolatból indulnak ki, amit más jeles egyetemek különleges jegyeikkel, előjogaikkal birtokolnak, és amennyire ezeknél megismerhető lesz, ebben az iskolában is úgy lesznek megítélve, hogy azoknak a fokozatoknak és rangoknak, amelyeknek a többi egyetemek örvendenek és amelyekkel rendelkeznek, ezek is díszíthetik majd az újonnan felállítandó akadémiát.”¹⁰⁹

E mondatban egyaránt kétszer szerepel a *collegium studiorum*, az *academia* és az *universitas* kifejezés valamilyen formája, éppen az a három terminus, amely folyamatosan és párhuzamosan előkerül az iratokban.

Az alábbiakban arra teszek kísérletet, hogy meghatározzam, milyen intézményre is gondolhatott Klimó püspök. Az már ebből a forrásból is látszik, hogy az *universitas* kifejezés egyfajta előképként, viszonyítási pontként, mintaként kerül elő („*quam aliae*

¹⁰⁶ Találón alkalmazzzák ezzel kapcsolatban a szervezeti fluiditás kifejezést. MOLNÁR Antal és SIPTÁR Dániel, *Egyetem volt-e a „Kolozsvári Báthory-Egyetem”?* Acta Historiae Litterarum Hungaricarum Tomus XXX. Balázs Mihály Köszöntése (Szeged: JATE BTK, 2011), 349.

¹⁰⁷ MOLNÁR és SIPTÁR, „Egyetem volt-e...”, 347–348.

¹⁰⁸ PKL Jegyzőkönyv 1761–1771. 459; PPL 1769. 22.

¹⁰⁹ „*Ideam instituendi hujus studiorum collegii, tam circa ipsum ordinem, ac tradendas disciplinas, quam vero conferendos gradus et honores academicos referendam attinet: haec procul dubio ab illa idea, quam aliae universitates suis characteribus, et privilegiis insignitae obtinent, quaere apud ipsas vigere dignoscitur, in hoc quoque studiorum collegio metienda erit, quo sic iis honoribus, et gradibus, quibus caeterae universitates gaudent, et fruuntur, haec quoque neo erigenda academia condecorari possit, ac valeat.*”

universitates suis caracteribus”; „*quibus caeterae universitates gaudent*”),¹¹⁰ míg az *academia* általában jelzőként a fokozatok esetében (*graduum, et honorum academicorum*). Abban az esetben azonban, ha a konkrét felállítandó intézményről van szó, akkor leginkább a *collegium studiorum* szerkezet szerepel. A tisztán egyetem jelleg (*universitas*) mellett két konkrét forráshely szól. Az április 18-án elkészített káptalani vélemény külső oldalára az akta témájaként azt írták, hogy a káptalan véleményt ad a felállítandó egyetemen kapcsolatban (*V. Capitulum Quinqueecclesiense opinionem dat intuitu erigendae Quinqueecclesiensis Universitatis*). Bár ebben az iratban döntően collegiumként szerepel a felállítandó intézmény, majd a szöveg 5. pontjában, amikor a pécsi gimnáziummal való kapcsolatot tárgyalják, kétszer is (következetesnek tűnően) az egyetem szót használják („*quod si vero praedictum gymnasium ita erigendae universitati incorporandum foret*”; „*quae modo existenti gymnasium inhaeret, huic universitati adnectatur, et incorporatur*”).¹¹¹

Bár az elnevezésekben tapasztalhatunk átfedéseket, az egyértelműnek tűnik, hogy milyen intézményt akart Klimó, és milyen változtatásokat kívánt tenni. Ahogyan korábban már említettem, a cél egyértelműen megfogalmazódott: az új iskolában a teológián, a kánonjogon, egyháztörténeten felül filozófiát és mennyiségtant is tanítsanak nyolc oktató vezetésével. A terminológiai bizonytalanságokat megkísérlem feloldani, és egy hipotézist teszek. Véleményem szerint Klimó egyetem felállításában gondolkodott, amelyhez a jogalapot a középkori pécsi egyetem (*postliminio*), az intézményi alapot pedig a pécsi papképző szeminárium biztosította. Az egyetemalapítást (a papi szeminárium egyetemmé fejlesztését) azonban több, de legalább két lépésben próbálta megvalósítani. Első lépés az említett *collegium studiorum* felállítása volt, és ezt követte volna a későbbiekben az egyetemmé válás, hasonlóan akár a jezsuita kollégiumokhoz, amelyek alapítását néhány évvel (sőt sokszor évtizeddel) később követte az egyetem megalapítása.¹¹²

A pécsi egyetemi előzmények, illetve az egyetemi minták említésével közvetve és közvetlenül már a kezdetektől lefektette, hogy ezek révén kódolja az új intézményben az egyetemi jelleget, az „egyetemszerűséget”, illetve azt, hogy a jövőben, fokozatosan megvalósulhasson az *universitas*. Ezt a fokozatosságot sugallja számunkra a káptalani vélemény, amely szerint a püspök Orbán pápa bullája alapján határozta el egy kollégium felállítását, amit a *studium generalis* és *universitas* normái alapján szervezne meg, és a *humaniora* osztályok révén kapcsolódna az egyetem a városban lévő gimnáziumhoz.¹¹³ A *collegium studiorum* tehát valójában egy szerzetesi főiskola mintájára megvalósított teológiai fakultás, mégpedig az egyetemmé fejlődés lehetőségével és szándékával.

¹¹⁰ PKL Jegyzőkönyv 1761–1771. 459. Vö. MOLNÁR és SIPTÁR, „Egyetem volt-e...”, 356.

¹¹¹ PKL Jegyzőkönyv 1761–1771. 459–460.

¹¹² Vö. MOLNÁR és SIPTÁR, „Egyetem volt-e...”, 354.

¹¹³ „*praexhibitae Bullae Urbani Pontificis ad normam generalium studiorum et universitatis antelatum collegium instituendum intendente, in ordine ad collegium hoc in forma generalium studiorum, et universitatis instituendum.*” PKL Jegyzőkönyv 1761–1771. 459.

Analógiaként érdemes felvetni a jezsuita iskolatípusokat. A gimnáziumokhoz csatolt filozófiai és teológiai kurzus elindítását az újabb szakirodalom félegyetemeknek, líceumoknak vagy akadémiáknak nevezi.¹¹⁴ Az uralkodók vagy főpapok által alapított és a rend irányítására bízott egyetemek több szempontból különböztek a hagyományos universitasoktól. Az önkormányzat és az egyetemek szokásos tisztségviselői helyett az intézmény teljes egészében a rendfőnök irányítása alatt állt, valamennyi tisztségviselője és tanára jezsuita volt, munkáját teljes egészében a jezsuita tanrend határozta meg. A középkori egyetemi tradíciókhoz kötötte ezeket az intézményeket, hogy ugyanúgy uralkodói és/vagy pápai privilégiumokkal működtek. Ez utóbbiak közé tartoztak a birodalom területén Dillingen, Paderborn, Breslau¹¹⁵ és az a Graz, ahol viszonylag nagy számban tanultak pécsi kispapok. Szentkirályi jegyzi meg, hogy a Grazba irányított seminaristák számára külön reverendát készítettett a pécsi papnevelde.¹¹⁶

Tisztázni kell azt is, hogy a forrásaink alapján Klimó értelmezhetette a collegium studiorum fogalmát az universitas szinonimájaként, azzal egyenértékű intézményként. Erre lehet bizonyíték Klimó hivatkozása a régi pécsi egyetemre, amikor a collegiumot használta (*vetus Quinqueecclesiense studiorum collegium*).¹¹⁷

VI. A terv lezárása

Mivel 1769. április 18-át követően nem állnak rendelkezésünkre a témát érintő források, valójában csak közvetett módon, analógiák felhasználásával tudunk választ adni a második kérdésre (miért zárult le ilyen hirtelen Klimó törekvése?).

Az 1760-as években több helyen merült fel új egyetem alapításának, szervezésének gondolata Magyarországon. Eszterházy Károly például Egerben tervezett egyetemalapítást. Ahogy az a pécsi egyetemnél is felmerült, a tervezett egri universitas is megfelelő helyre került volna földrajzilag, hiszen a Nagyszombati Egyetem mellett, vonzáskörzetéhez tartozhatott volna Északkelet-Magyarország, de az Alföld jelentős része is.¹¹⁸ Így a pécsi és az egri intézmény is olyan régiók fiatalságának nyújtott volna lehetőséget a továbbtanulásra, amely területek nem rendelkeztek ilyennel korábban.

1769 körül Egerben is kialakultak egy egyetem alapjai, ez az esztendő azonban végül más irányt szabott a magyar felsőoktatásnak. Az uralkodó teljes egészében állami irányítás alá vonta a Nagyszombati Egyetemet (amelyen Orvosi Kart is alapított).¹¹⁹ A 18. század közepén az európai felsőoktatás történetében is új tendenciák jelentkeztek, amelyek részben az uralkodók központosító törekvéseivel, Kelet- és Közép-Európá-

¹¹⁴ MOLNÁR és SIPTÁR, „Egyetem volt-e...”, 353.

¹¹⁵ Uo.

¹¹⁶ SZENTKIRÁLYI, „A Pécsi Püspöki Hittudományi Intézet Évkönyve...”, 109.

¹¹⁷ PPL 1769. 11.

¹¹⁸ SZÖGI László, „Eszterházy Károly helye a magyar felsőoktatás történetében”, in *In Agriam adveni: konferencia Eszterházy Károly Egerbe érkezésének 250. évfordulója emlékezetére 2012. október 25.*, szerk. MONOK István (Eger: Lyceum, 2013) 29.

¹¹⁹ SZÖGI, „Eszterházy Károly...”, 32.

ban pedig a felvilágosult abszolutizmus kialakulásával voltak párhuzamosak. Közülük ki kell emelni a felsőoktatás állami irányítás alá vételét, másrészt pedig a szakirányú felsőoktatás kezdetét.¹²⁰ Amennyire Klimó számára természetes lehetett 1769-re, hogy szemináriumát fejlessze, annyira vált egyértelművé arra az évre, hogy az uralkodó a magyar felsőoktatásban éppen nem a partikuláris bővítésben, hanem a centralizációban gondolkodott. Mária Terézia az 1769. július 16-án kelt utasításában a nagyszombati egyetemet állami irányítás alá vonta („mivel ebből a magyarországi hű alattvalóinknak nagyobb hasznát látjuk bekövetkezni, midőn az ő fiaik azoknak a tudományoknak, melyeket eddig külföldön nagy költségekkel és nagy kényelmetlenségekkel szereztek meg, ismeretét és célját magának Magyarországnak közepén súlyosabb költségek és kényelmetlenségek nélkül elérhetik”).¹²¹ Ezek a tendenciák, illetve az uralkodó szemlélete alapjaiban változtatta meg a regionális jellegű egyetemalapításokat, rangemelő kezdeményezéseket.

VII. Befejezés

Klimó szemináriummal kapcsolatos céljai természetes módon változtak, bővültek az évek során, újabb és újabb törekvéseket, elképzeléseket, folyamatos javítási szándékot fedezhetünk fel ez irányú tevékenységében. Egyrészt a papság méltó képviselőit kívánta intézményében kinevelni, másrészt olyan erős oktatási intézményt akart létrehozni, amely alapját képezheti egy teológiai fakultásnak, amelyre felépítheti a pécsi egyetemet. Ezen kívül a regionális művelődés és kultúra fundamentumaként és szervezőjeként tekintett a püspök a papnevelőre, amely hosszú távon sugározhatja a tudás és a tanultság jelentőségét. Fejében ezek komplex struktúráként jelentkeztek, az egyetem létrehozásával a püspökség, sőt a püspöki város hírnevét, miként a klérus tudományos színvonalát és felkészültségét is emelni szándékozta.

Klimó György halálakor egy stabilan működő, minőségi növendékekkel és oktatókkal felálló szemináriumot látunk. Beérte annak a gyümölcse, hogy a püspök szigorította a kiválasztás rendjét, és nem engedett meghatározott elveiből, illetve igyekezett felkészült és elhivatott tanári gárdát megszervezni. Az 1780-as évekre egy pezsgő szellemi közeg formálódott ki, amelyben evidenciává vált az ismeretek bővítése, a kutatás, valamint az alkalmas klerikusok kinevelése.

Ahogy a középkori pécsi egyetem teológiai fakultás nélkül működött (*praeterquam in theologica*),¹²² úgy 1769-ben éppen a teológiai fakultásra építve alakított volna ki Pécsen Klimó püspök egy egyetemet.

¹²⁰ Uo., 27.

¹²¹ SZÖGI, *Régi magyar egyetemek emlékezete...*, 216–217.

¹²² BÉKEFI, *A káptalani iskolák...*, 23; 31–36. Vö. FEDELES Tamás, „In dicta civitate Quinque Ecclesiensi de cetero sit studium generale”, in *University and Universality. The Place and Role of the University of Pécs in Europe from the Middle Ages to Present Day*, szerk. FISCHERNÉ DÁRDAI Ágnes és LENGVÁRI István és SCHMELCZER POHÁNKA Éva (Pécs: University Library of Pécs and Centre for Learning, 2017), 86.